

Primalje i primaljstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Ivana Marinović Knezac

Hrvatski državni arhiv, Zagreb
imarinovic@arhiv.hr

SAŽETAK: Rad analizira organizaciju primaljske službe i položaj primalja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine. Na temelju arhivskoga gradiva Hrvatskoga državnog arhiva, zakonskih propisa, službenih publikacija i relevantne literature istražuju se zakonodavni okviri primaljske službe, obrazovanje primalja, njihovo zapošljavanje te svakodnevni izazovi rada u ratnim okolnostima. Posebna se pozornost posvećuje kontinuitetu pravnih propisa naslijeđenih iz Kraljevine Jugoslavije te prilagodbama koje su provedene u skladu s politikama ustaškoga režima na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske. Primalje su imale svoje staleško udruženje te je Udruženje babica Banovine Hrvatske preimenovano u Društvo primalja Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu. Društvo je bilo pod nadzorom Ministarstva zdravstva i podnosilo mi je svoje izvještaje o radu. Radom se upućuje na onodobna percipiranja primaljstva kao isključivo ženskoga zanimanja unutar zdravstvenoga sustava, koje je, neovisno o tome, imalo vitalan značaj u kontekstu ustaških načela. Naime, dobro organizirana primaljska služba trebala je prevenirati visoku smrtnost dojenčadi i babinjača te predstavljati svojevrsno ishodište za realizaciju buduće mnogoljudnije i snažnije nacije. Obitelji kao osnovnoj društvenoj jedinici posvećivana je posebna pozornost jer, prema ideološkom pogledu na obitelj, u njoj se radala, odgajala i čuvala čista nacija. Poticaj razvoju primaljstva vidljiv je u državnim potporama za školovanje djevojaka sa sela, smještaj i opskrbu u Primaljskom učilištu u Zagrebu i naposljetku pronalasku adekvatnoga zaposlenja. Naglašavaju se problemi nedostatka kadra, posebice jer su primalje pravoslavke i Židovke trajno ostajale bez namještenja, teški radni uvjeti jer su ratne okolnosti dovele do pomanjkanja kvalificiranoga zdravstvenog osoblja pa su primalje često obavljale i bolničarsku praksu, kao i niske plaće, zbog čega su primalje za novac često u tajnosti obavljale pobačaje, čime su se izlagale kaznama koje su bile znatno pooštrene u odnosu na razdoblje Kraljevine Jugoslavije.

Ključne riječi: primalja; babica; primaljstvo; zdravstvo; njega; NDH; Hrvatska; porodaj

1. Uvod

Povijest primalja i primaljstva u hrvatskoj je historiografiji do današnjih dana uglavnom bila obrađivana kao dio šire povijesti medicine i javnog zdravstva, iako postoji i

 <https://orcid.org/0009-0002-1357-5324> [Ivana Marinović Knezac]

 <https://ror.org/03b5xy079> [Hrvatski državni arhiv]

više specijaliziranih radova koji su posvećeni isključivo temi primaljstva. Premda je ukupnošću ovih radova obuhvaćeno vrlo široko vremensko razdoblje, od razvijenoga srednjeg vijeka do XX. stoljeća, razdoblja međuraća i Drugoga svjetskog rata ipak su znatno slabije istražena. Primaljstvo kao područje zdravstvene službe ima dakle dugu tradiciju sve do današnjih dana i, neovisno o promjenama državnih i društvenih uređenja, političkih, ekonomskih, društvenih i drugih okolnosti, uvijek je bilo potrebno i prisutno. Naravno, kao i povijest sestrinstva, povijest primaljstva osobito je zanimljiva i zbog toga što je u njezinu središtu još jedno, povijesno gledano, isključivo žensko zanimanje.

Cilj je ovoga rada na temelju provedenoga historijskog istraživanja prikazati osobitosti primaljske službe, organizaciju i okolnosti rada primalja u doba Nezavisne Države Hrvatske, od 1941. do 1945. godine, zakonodavni okvir kojim je bila uređena primaljska služba, odnos režima prema primaljama, njihovu školovanju i dužnostima. Uz korištenje historiografske i ostale relevantne literature, ovo se istraživanje temelji na kritičkoj analizi i interpretaciji povijesnih izvora, pri čemu je osobit naglasak stavljen na arhivsko gradivo nastalo u razdoblju međuraća i tijekom Drugoga svjetskog rata. Osim toga, u istraživanju su kao svojevrsna potpora arhivskomu gradivu korištene i onodobne publikacije, konkretno godišnjaci iz razdoblja Banovine Hrvatske i NDH, koje su, unatoč svojoj propagandnoj obojenosti, prepoznate kao izvori vrijednih podataka koji mogu poduprijeti i nadopuniti pronalaskе proizišle iz arhivskoga gradiva.

2. Literatura i izvori za istraživanje primalja i primaljstva u razdoblju od 1941. do 1945. godine

Istraživanju teme primalja i primaljstva pristupalo se iz različitih perspektiva, prije svega u kontekstu povijesti medicine, porođaja i porođništva, ali isto tako i iz perspektive istraživanja ženske povijesti, socijalne povijesti, demografije i mikrohistorije. Do većih promjena u pristupu istraživanju tema povijesti zdravstva došlo je u drugoj polovici XX. stoljeća, naročito od sedamdesetih godina, kada se fokus se počinje usmjeravati na istraživanje socijalne povijesti medicine.¹ Tada u zapadnoj Europi i Sjedinjenim Američkim Državama u središte interesa istraživača dolazi povijest žena, što je uključivalo i povijest primaljstva i porođništva.²

Devedesetih godina provode se istraživanja i počinju se preispitivati raniji zaključci i mišljenja. Pritom su se osobito istaknule američke povjesničarke Judith Waltzer Leawitt, autorica knjige *Brought to Bed: Childbearing in America*, i Dorothy

¹ Puljizević 2016: 14.

² Ibid.

Porter sa svojom knjigom *Health, Civilization and the State – A History of Public Health from Ancient to Modern Times*.³ Isto tako, talijanska povjesničarka Claudia Pancino u svojoj knjizi *Il bambino e l'acqua sporca* analizira zdravstveno-higijenske i društveno-političke teme koje su utjecale na promjene u primaljstvu i porodništvu.⁴

Također postoji značajan broj radova koji tematiziraju povijest primaljstva na hrvatskome prostoru, a obuhvaćaju razdoblje od XVIII. do XX. stoljeća, s time je da razdoblje do 1918. godine ipak znatno bolje istraženo. Među brojnim autorima mogu se istaknuti Kristina Puljizević, autorica knjige *U ženskim rukama. Primalje i porodaj u Dubrovniku (1815. – 1918.)*, Dubravko Habek, autor knjige *Povijest primaljstva, porodništva i ginekologije bjelovarskog kraja*, Vladimir Dugački, autor članka »Ginekologija, porodništvo i primaljstvo u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova«, Gustav Piasek i drugi. Zakonodavnim okvirom primaljstva bavile su se Mirela Krešić i Monika Rakitićan u članku »Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876. – 1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe«. Marko Mikulec i Dubravko Habek pisali su o radu primalja u bolnicama i učilištima u članku »Rodilište u Zakladnoj bolnici na Rebru 1942. – 1946.«. Značajna je i knjiga »Ivan Krstitelj Lalangue – otac medicinske stručne literature na hrvatskom jeziku i hrvatskog primaljstva«, u kojoj Rajko Fureš obrađuje djelatnost istaknutog liječnika i oca stručne medicinske literature na hrvatskom jeziku u XVIII. st., a koji je ujedno i autor prvog udžbenika za primalje.⁵

O obrazovanju primalja pisali su Helena Bunijevac, Vladimir Dugački i Stella Fatović-Ferenčić u knjizi *120 godina škole za primalje u Zagrebu*,⁶ potom Vladimir Dugački u radu *Osnivanje i početak rada Primaljskog učilišta i zemaljskog rodilišta u Zagrebu*, Dubravko Habek u članku »Kraljevsko zemaljsko primaljsko učilište i zemaljsko rodilište u Zagrebu 1894. – 1895. godine«, Mirko Jamnicki Dojmi u članku »Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918.« i drugi.

Što se tiče izvora za istraživanje povijesti primaljstva u razdoblju od 1941. do 1945. godine, može ih se pronaći u arhivskome gradivu, onodobnoj periodici i raznim publikacijama.

U arhivima su podatci o primaljama i primaljstvu sadržani u arhivskim fondovima upravnih tijela i zdravstvenih ustanova, kao i u arhivskim zbirkama. Prilikom istraživanja korišteno je arhivsko gradivo pohranjeno u Hrvatskom državnom arhivu (HDA), točnije arhivski fond Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne

³ Ibid. Porther 1999: 163–231.

⁴ Puljizević 2016: 14–15.

⁵ Fureš 2016: 59.

⁶ Bunijevac, Dugački i Fatović-Ferenčić 1997: 69–76.

Države Hrvatske (1941. – 1945.), podfond Glavno ravnateljstvo za zdravstvo,⁷ unutar kojega se nalazi cjelina gradiva pod nazivom Nadzor rada primalja.⁸ Uz navedenu cjelinu, koja ciljano sadrži podatke o nadzoru primalja i primaljstva, istražene su i druge cjeline gradiva, a to su Zdravstvena i društvena zaštita majki i djece, Korespondencija u vezi s radom zdravstvenih djelatnika, Praćenje i nadzor nad pobačajima.⁹

Značajne cjeline arhivskoga gradiva, koje se odnose na praćenje rada primalja nalaze se i u drugim fondovima i zbirkama HDA koji su korišteni prilikom istraživanja teme. Radi se o fondu Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske (HR-HDA-216), u kojemu se nalaze podatci o Primaljskoj školi u Zagrebu u razdoblju od 1941. do 1945. godine, zatim Zbirka personalija (HR-HDA-890), cjelina Zdravstveni djelatnici, u kojoj se nalaze osobni dosjei primalja i liječnika ginekologa, te fond Kaznionica Slavonska Požega (HR-HDA-418), koji obuhvaća razdoblje od 1942. do 1944. godine, a sadrži dosjee kažnjena, među kojima ima i onih koje su kažnjene zbog nadriprimaljstva i primalja koje su sudjelovale i/ili pomagale kod pobačaja.¹⁰

Uz navedene arhivske fondove, podatci o primaljama mogu se pronaći u drugim fondovima, poput fondova gradskih poglavarstva koji se čuvaju u područnim državnim arhivima, i u pismohranama zdravstvenih ustanova koje gradivo još nisu predale arhivima.

Što se tiče podataka o zakonskoj regulaciji primaljstva u NDH, oni se uglavnom mogu pronaći u zbirkama zakona, uredbi i naredbi, *Narodnim novinama*, a u arhivskom gradivu u obliku okružnica i nacрта (skica) zakona. Opći podatci o regulaciji primaljstva sadržani su u *Spomen-knjizi prve godišnjice osnutka NDH*, u kojoj se u poglavlju koje se odnosi na Ministarstvo zdravstva obrađuje primaljstvo i njega djece. Uz navedene, postoje i brojni drugi izvori, stručni časopisi poput *Liječničkoga vjesnika*, ali isto tako i dnevne i tjedne novine.

3. Zakonodavni okvir primaljstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Za vrijeme postojanja NDH nije bio donesen novi zakon kojim bi se u cijelosti reorganizirala i regulirala primaljska služba, već su na snazi ostala *Uputstva za babice u*

⁷ Oznaka fonda je HR-HDA-226.2. Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne Države Hrvatske. Glavno ravnateljstvo za zdravstvo (kratica MZU GRZ), u daljnjem tekstu koristit će se u bilješkama pod tim oznakama, a u tekstu kao Ministarstvo zdravstva.

⁸ Cjelina Nadzor rada primalja, u podfondu HR-HDA-226.2. MZU GRZ sadrži sedam arhivskih kutija.

⁹ Cjelina koja se odnosi na praćenje nadzora nad pobačajima (pometnućima), djelomično je još uvijek ograničene dostupnosti jer može sadržavati osobne podatke, premda je prošlo 70 godina od nastanka dokumenta.

¹⁰ Jura 2013: 485–508.

Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 27. svibnja 1927. godine.¹¹ Tim je uputama bilo određeno tko može postati primaljom, djelokrug nadzornih oblasti, ponašanje primalja, čistoća (higijena) primalja, propisana su pravila vezana za njegu djeteta i babinjača te dužnosti primalja u javnosti.¹²

Prema podatku iz *Spomen-knjige prve godišnjice NDH* iz 1942. godine, u prvoj godini postojanja NDH na području zdravstva donesena su 33 zakona, od kojih su 16 zapravo bile zakonske odredbe u izradi. Među donesenim zakonima posebno je istaknut zakon o zabrani »umjetnoga pometnuća«, koji je smatran posebno važnim za hrvatski narod.¹³ Na istom je mjestu navedeno da je u tome razdoblju predložen i novi zakon o primaljama,¹⁴ no očito za postojanja države nije donesen.

Postojeći problemi ovoga područja zdravstvene službe i skrbi nastojali su se rješavati odredbama koje je donosilo Ministarstvo zdravstva (Glavno ravnateljstvo za zdravstvo).¹⁵ Tako je 1941. godine donesena *Naredba o pristojbama za primaljske poslove*,¹⁶ potom *Zakonska odredba o ovlaštenju ministra zdravstva, da na teret državnog proračuna prima u službu primalje*,¹⁷ *Naredba o sjedištu, djelokrugu i dužnostima primalja koje se imenuju na teret državnog proračuna za područje uzadruženih zdravstvenih općina*,¹⁸ *Zakonska odredba o imenovanju diplomiranih primalja državnim službenicima te dodjeljivanju istih na službu upravni općinama na području uzadružene zdravstvene općine*.¹⁹

¹¹ Naputak o primaljama iz 1927. godine

¹² Ibid.

¹³ *Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 1942*, 199.

¹⁴ Ibid. 199.

¹⁵ Zakonske odredbe o imenovanju prve Hrvatske Državne vlade. NN 4/1941, MZU Glavno ravnateljstvo za zdravstvo, kao središnje državno tijelo u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, osnovano je u Zagrebu 1941. na temelju Zakonske odredbe o imenovanju prve Hrvatske Državne vlade, kao jedno od osam ministarstava. Prvom reorganizacijom Vlade NDH 1942. godine, Ministarstvo zdravstva prelazi pod Ministarstvo unutarnjih poslova na temelju Zakonske odredbe o Državnoj vladi NDH (NN 229/1942). U okviru MUP-a svoj rad nastavlja kao Glavno ravnateljstvo za zdravstvo. Drugim preustrojem Vlade 1943. godine, Glavno ravnateljstvo za zdravstvo povezuje se sa Glavnim ravnateljstvom za udružbu i društvenu skrb u zajednički resor Ministarstvo zdravstva i udružbe (MZU) u sklopu kojega nastavlja djelovati samostalno kao Glavno ravnateljstvo za zdravstvo. Prestaje djelovati ukidanjem upravnih tijela NDH u svibnju 1945.

¹⁶ ZZN 1941, br. 122, »Naredba o pristojbama za primaljske poslove«.

¹⁷ ZZN 1941, br. 287, »Zakonska odredba o ovlaštenju ministra zdravstva, da na teret državnog proračuna prima u službu primalje«.

¹⁸ ZZN 1941, br. 626, »Naredba o sjedištu, djelokrugu i dužnostima primalja koje se imenuju na teret državnog proračuna za područje uzadruženih zdravstvenih općina«.

¹⁹ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 10109-Z-1942, kut. 51. Naredba o sjedištu, djelokrugu rada i dužnostima primalja.

Uz donesene zakonske odredbe koje su regulirale položaj primaljskoga osoblja i obavljanje službe, rad primalja reguliran je i uputama i okružnicama koje je donosilo Ministarstvo zdravstva. Primjerice, 1942. godine izlazi okružnica o regulaciji obavljanja primaljske službe, koja se poziva na *Uputstva za babice* iz 1927. godine, u dijelu molbe za primaljske službe u upravnim općinama i uzadruženim zdravstvenim općinama.²⁰ U okružnici se navodi što je potrebno kod molbe dostaviti te kako postupati s primaljama koje su diplomirale prije 1927. godine, a nisu za svoj rad dobile dozvolu tada nadležnih inspektorata.

4. Upravno-teritorijalna regulacija primaljske službe

Nezavisna Država Hrvatska bila je upravno-teritorijalno podijeljena na 23 velike župe, osnovane na temelju *Zakonske odredbe o velikim župama* od 10. lipnja 1941. godine, s time da su nakon kapitulacije Italije velike župe preustrojene. To je učinjeno 1944. godine donošenjem nove *Zakonske odredbe o velikim župama* koja uvodi promjene u teritorijalnoj nadležnosti, pri čemu kod nekih velikih župa dolazi do sjedinjenja i promjena u nazivu.²¹

Temeljem propisa od 21. travnja 1942., velikim su župama u području zdravstva dodijeljene ovlasti za rješavanje u prvomolbenom postupku. U skladu s time obavljale su nadzor nad javnim zdravstvom, koje je uključivalo nadzor ljekarni, zdravstvenoga osoblja (ljekarnika, liječnika, primalja, dezinfektora, zdravstvenih pomoćnika i sestara pomoćnica), zdravstvenih ustanova (bolnica, domova zdravlja, zdravstvenih stanica, lječilišta i kupališta), zavoda, provedbu higijenskih i sanitarnih mjera, vođenje statistike o mijenama pučanstva (*društvena brojība*) itd.²²

Velike su župe bile podijeljene na kotarske oblasti u sklopu kojih su bile zdravstvene općine, a više zdravstvenih općina činilo je uzadruženu zdravstvenu općinu.²³ Zdravstveno-teritorijalno-upravni sustav uzadruženih zdravstvenih općina uređen je Zakonom o zdravstvenim općinama od 27. veljače 1930. godine,²⁴ i za vrijeme NDH nije se mijenjao. Prema *Priručniku o političkoj i sudbenoj podijeli NDH 1942. godine*, broj uzadruženih zdravstvenih općina u NDH iznosio je 262.²⁵

²⁰ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 20935-Z-1942, kut. 51. Okružnica o vršenju službe primalja.

²¹ Bućin 2001: 210.

²² Ibid.: 211.

²³ Landikušić 1942: 156–168.

²⁴ Krešić i Rakitičan 2015: 280.

²⁵ Landikušić 1942: 156–168.

Uz velike župe, posebnu vrstu zdravstvenoga nadzora obavljale su gradske uprave (gradska poglavarstva), koja su imala ustrojen gradski fizikat.

Primalje su postavljane u samostalne zdravstvene općine prema broju stanovnika i financijskim prilikama općine, a postavljana je jedna na svakih 10 000 stanovnika. U slučaju da je općina imala više od 15 000 stanovnika, prema stvarnoj potrebi imala je dvije primalje. Kod uzadruženih zdravstvenih općina s manje od 1000 stanovnika, općina je na teret svoga budžeta bila dužna postaviti jednu kvalificiranu primalju.²⁶

5. Organizacija primaljske službe i položaj primalja

Dok je organizacija primaljske službe načelno bila regulirana važećim zakonskim propisima i *Uputstvima za babice* iz 1927. godine, postojao je čitav niz problema koji su se kroz međuratno razdoblje nakupljali, dovodeći na koncu do stvarne potrebe za provedbom sustavnih promjena kako bi se organizacija primaljske službe prilagodila okolnostima na terenu i zahtjevima sustava javnoga zdravstva.

Početkom 1941. godine Udruženje babica Banovine Hrvatske dopisom se obratilo banu Ivanu Šubašiću u nastojanju da se dio ovih problema riješi. Konkretno je zatraženo da se riješi pitanje statusa gradskih i seoskih primalja zbog postojećih nejednakosti u njihovu položaju, kao i pitanje statusa bolničkih primalja te problem nedovoljnoga broja primalja u općinama.²⁷ Napomenuto je da su u selima, u kojima nema kvalificiranoga liječnika, upravo primalje jedine kvalificirane osobe koje do dolaska liječnika pružaju prvu pomoć bolesnima ili unesrećenima. Problem nedostatka liječnika također je značajan i kod otežanih i riskantnih poroda, ali i u postporodajnom razdoblju, kada primalje obavljaju njegu djeteta i majke.

Kao osobit problem istaknute su niske plaće, a usto je zatraženo i da se primalje svrstaju u rang banovinskih, tj. državnih službenica, čime bi im se poboljšala primanja i mirovine. Konačno, Udruženje predlaže da primalje budu odgovorne stručnoj osobi – liječniku, moli donošenje mjera oko suzbijanja nadriprimaljstva te da se u pogledu kvalifikacija završena primaljska škola izjednači s dva razreda srednje škole.²⁸

²⁶ *Službeni list*, 52-XVIII/1930. članak 12.

²⁷ HR-HDA-226.2. MZU GRZ, 5534-Z-1941, kut. 50. Molba udruženja babica Banovine Hrvatske upućena banu Šubašiću

²⁸ HR-HDA-226.2. MZU GRZ, 5534-Z-1941, kut. 50. Molba udruženja babica Banovine Hrvatske upućena banu Šubašiću

Tijekom NDH u redovima primalja došlo je do značajnih izmjena. Prije svega, u skladu s novim zakonima i režimskom politikom mijenjao se i sastav primaljskoga osoblja. Primaljama koje su bile pravoslavne vjeroispovijesti davali su se otkazi i nisu polazile Primaljsko učilište. Isto je vrijedilo i za primalje židovskoga podrijetla, kojima su davani otkazi i upućivane su u logor. O tome primjerice svjedoči jedan popis primalja s područja Velike župe Vrhbosna iz 1943. godine. Na njemu su evidentirane 22 primalje, a među njima je i Rena Baruh iz Sarajeva, Židovka, koja je prema bilješci u popisu nakon osnutka NDH odvedena u sabirni logor.²⁹

Diplomirana primalja mogla je raditi kao privatna, bolnička, gradska ili općinska primalja, a postojale su i primalje uzadruženih zdravstvenih općina, koje su tijekom NDH dobile status državnih službenica.

Privatna primaljska praksa bila je najzahtjevnija jer su se primalje morale samostalno uzdržavati i štedjeti za mirovinu, ili raditi do kada su mogle. Stoga su često svoju službu obavljale do u duboku starost ili doživotno. Tim više ako su bile neudane ili udovice, ili ako im je suprug bio nezaposlen. Zbog brojnih izazova s kojima su se suočavale, katkad je bilo slučajeva da privatna primalja odluči napustiti primaljski poziv i potražiti neki drugi posao. Na nižoj razini nadzirale su ih gradske ili općinske uprave, a na višoj Glavno ravnateljstvo za zdravstvo. Za obavljanje privatne prakse trebale su dobiti odobrenje općega prava primaljske prakse, koje je izdavalo Glavno ravnateljstvo za zdravstvo.

Privatnih primalja je u velikim gradovima bilo mnogo, a najbolji primjer nam nude Zagreb i Osijek. Zagreb je, prema jednom iskazu 1943. godine, imao ukupno 48 primalja, od kojih su čak 44 bile privatne. Mjesečno su zarađivale između 1000 do 1500 kuna.³⁰ U Osijeku je, prema iskazu za 1941. godinu, bilo 14 primalja, od kojih su dvije bile gradske, dvije bolničke, a deset ih je bilo privatno.

Bolničke primalje vodile su se kao zaposlenici bolnica i bile su evidentirane u posebnom statusu primalja po bolnicama.³¹ Neke su bolnice imale su svoje ginekološko-porodajne odjele na kojima su radile i primalje, a poznatiji takvi odjeli u Zagrebu bili su u Klinici za ženske bolesti i porođaje u Petrovoj ulici, Merkurovu sanatoriju, Zakladnoj bolnici na Rebru, a postojali su i u bolnicama u Osijeku i Splitu.³² U statusu primalja iz 1944. godine navedeno je da u Klinici za ženske bolesti i porode u Za-

²⁹ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 23 611-Z-1943. Popis primalja za područje Velike župe Vrhbosna, kut. 54

³⁰ HR-HDA-226 MZU GRZ NDH, 7557-Z-1943, kut. 53. Sređivanje podataka primalja u gradu Zagrebu.

³¹ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, Statusi primalja po bolnicama, koji su dostavljani od 1941. do 1945.

³² Mikulec i Habek 2022: 238.

grebu radi deset primalja, koje su rođene između 1896. i 1914. godine.³³ U zakladnoj bolnici na Rebru, koja je otpočela s radom 1942. godine, i u sastavu koje je djelovao ginekološko-porodajni odjel (rodilište), godine 1944. djelovalo je 39 primalja.³⁴ U Državnoj bolnici Zagreb (danas KB »Sveti Duh«) 1944. evidentirana je jedna, a u Sanatoriju Srebrenjak dvije primalje.³⁵ Bolničke primalje imale su uređen stan i hranu, koje im je podmirivala bolnica, odnosno Glavno ravnateljstvo. Za primalje zaposlene u bolnicama vrijedio je dio *Naredbe o pristojbama za primaljske poslove*, koji se odnosio na primalje zaposlene u gradovima, a naredbom iz 1942. regulirana im je zarada. Za obavljene porode bile su plaćene od 400 do 600 kuna, a za poslove prije i nakon poroda 60 kuna.³⁶ Naredbom iz 1944. cijena poroda povišena je između 1200 i 1500 kuna, a poslovi prije i nakon poroda iznosili su 200 kuna.³⁷ O tome svjedoči podatak o sređivanju statusa primalja za područje grada Zagreba, gdje je vidljivo da je 1943. plaća primalje u Merkurovu sanatoriju iznosila 1600 kuna, a u Rodilištu (misli se na rodilište u Petrovoj) 1800 kuna.³⁸

Dobar položaj primalja u odnosu na bolničarke vidljiv je u molbi bolničarke zaposlene u Crvenom križu: navodi rad na terenu kod suzbijanja pjegavca u BiH, da je u borbi s odmetnicima (kod Bugojna) previjala ranjenike i pratila ih u bolnicu te da obavlja dužnosti za zdravstvo u stožeru Ženske lože Ustaške mladeži u Bugojnu od osnutka stožera. Također navoda da joj je želja postati primaljom te da je u trenutku pisanja molbe smještena u Zavodu za suzbijanje endemijskog sifilisa – ambulanta Bugojno.³⁹

Zbog visine prihoda koji su se mogli ostvariti radom u privatnoj praksi ili dodatno, postoje slučajevi u kojima su bolničke primalje predavale molbe za dozvolu obavljanja privatne prakse. Ovakve su molbe uglavnom odbijane zbog sukoba interesa. Primjer je jedna takva molba bolničke primalje Danice Pipić, koja od Ministarstva zdravstva traži odobrenje obavljanja privatne primaljske prakse na području grada Zagreba. Ministarstvo joj u odgovoru priopćuje da joj se molba ne može uva-

³³ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 8660-Z-1944, kut. 56. Bolničke primalje u Petrovoj bolnici za ženske bolesti i porode, Zagrebu.

³⁴ Mikulec, Habek 2022, 245

³⁵ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 4026/1944, kut. 56. Primalje sređivanje podataka za Ravnateljstvo sveučilišnih kliničkih bolnica Zagreb.

³⁶ ZZN 1942, br. 122 »Naredba o pristojbama za primaljske poslove«

³⁷ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, Naredba o pristojbama za primaljske poslove, 1588-Z-1944, kut.

³⁸ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 7557-Z-1943, kut. 53. Sređivanje podataka primalja u gradu Zagrebu.

³⁹ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 18706-Z-1943, kut. 53. Prijem na primaljski tečaj za 1943. godinu.

žiti jer već radi kao bolnička primalja te bi »vršenje privatne prakse bilo na štetu radu bolnice«. ⁴⁰ Iznimku su predstavljala mjesta u kojima nije bilo privatnih primalja, a postojao je velik broj roditelja.

Općinske primalje nadzirane su na isti način kao i one gradske, jedino su zbog skromnih financijskih prilika imale niža primanja od gradskih i privatnih. Ponekad bi općinske primalje odlučile odustati od službe u općini pa bi nastojale službu premjestiti u grad kao privatne primalje ili bi tražile namještenje u bolnici ili bi pak odustale od primaljstva.

Temeljem *Zakonske odredbe o ovlaštenju ministra zdravstva, da na teret državnog proračuna prima u službu primalje* i *Naredbe ministra zdravstva od 21. svibnja 1942. o sjedištu i djelokrugu rada i dužnostima primalja, koje se imenuju na teret državnog proračuna za područje uzadruženih zdravstvenih općina*, diplomirane primalje mogle su biti imenovane državnim službenicima dočinovnicima, te dodijeljene na službu upravnim općinama na području uzadruženih zdravstvenih općina. Za njih su važile odredbe *Zakona o državnim činovnicima*, a plaće su im isplaćivane iz državnoga proračuna. Kao državni službenici imale su pravo na podmirenje bolno-op-skrbnih troškova u slučaju bolesti ili nesreće (kod Središnjice osiguranja radnika – SOR), kao i pravo na državnu mirovinu. Takve su se primalje nazivale i primaljama nadničarkama.

Primalje koje nisu bile primalje uzadruženih zdravstvenih općina pokušavale su postići taj status jer im je omogućavao veću plaću, smještaj, radničko osiguranje i mirovinu. Primjer jedne takve primalje je Antonija Kosić iz Krušćica, općina Vitez, stara 70 godina, koja moli Ministarstvo zdravstva da ju se »digne u stališ« županijske primalje, da joj se pored toga prizna staž i da je se postavi za honorarnu primalju i dodjeli joj se mirovina. Molba se nije mogla uvažiti jer je bila u podmakloj životnoj dobi. ⁴¹

S druge strane, neke primalje zaposlene kod siromašne uzadružene zdravstvene općine (posebno u BiH), zbog malih primanja tražile su primitak u državnu službu, kao činovnici ili honorarni službenici, koja je bila bolje plaćena. Primjer pronalazimo u molbi Tereze Kovač, namještene u uzadruženoj zdravstvenoj općini Konjic, kojom traži primitak u državnu službu u svojstvu činovnika. Razlog je bila mala plaća od 600 kuna. ⁴²

⁴⁰ HR-HDA-226 MZU GRZ NDH, 58577-Z-1942, kut. 52. Bolnička primalja, molba za vršenjem primaljske prakse.

⁴¹ HR-HDA-226. MZU GRZ NDH, 19947-Z-1943, kut. 54. Mola za namještenje u državnoj službi.

⁴² HR-HDA-226. MZU GRZ NDH, 55320-Z-1942, kut. 52. Molba za odobrenjem vršenja primaljske prakse.

Primalje su imale i svoje staleško udruženje – Udruženje babica Banovine Hrvatske, koje je uspostavom NDH preimenovano u Društvo primalja NDH u Zagrebu. Društvo je bilo pod nadzorom Ministarstva zdravstva, kojemu je podnosilo svoje izvještaje o radu.⁴³

6. Nadzor rada primalja

Rad primalja u općinama, gradovima, kotarskim oblastima, velikim župama, uzdruženim zdravstvenim općinama i u sklopu ustanova (bolnica, okružnih ureda i bratimske blagajne) nadziran je putem izvješća pod nazivom »Status primalja« koje je bilo propisano okružnicom. Statusi primalja dostavljani su Ministarstvu zdravstva (Odjel za zdravstvo) godišnje ili mjesečno. Prema podacima iz statusa, Ministarstvo zdravstva vodilo je evidenciju primalja (tzv. Očevidnik primalja). Glavni referent zadužen za pitanja primalja bio dr. Ivo Rac, ujedno i član ispitne komisije prilikom primaljskoga ispita kao zastupnik Ministarstva.

Status primalja sadržavao je rubrike: 1) Tekući broj; 2) Ime i prezime primalje; 3) Godina rođenja; 4) Vjera; 5) Privatna (primalja) ili u javnoj službi (općinska, kotarska, bolnička, okružni ured, bratimska blagajna itd.); 6) ako je namještena u javnoj službi je li stalno postavljena ili samo honorarno i do kada; 7) Primaljsko učilište, broj i datum diplome; 8) Oblast, broj i datum, koja joj je izdala odobrenje mjesnog prava za vršenje primaljske prakse; 9) Sjedište primalje.

Na početku svoga upravljanja Ministarstvo zdravstva izdalo je 1941. okružnicu, kojom se nastojao uspostaviti nadzor nad primaljama koje su namještene još za vrijeme Banovine Hrvatske kako bi se ustanovio njihov točan broj i ostvarila kontrola nad njihovim radom. U sklopu tih statusa kotari, gradovi, općine i zdravstvene ustanove imali su mogućnost bilježenja i opaske, što je i činjeno u slučajevima da je koja primalja bila optužena za pobačaj, ili pak za podatke o odlasku u mirovinu, o napuštanju primaljske prakse, internaciji, nemogućnosti pronalaska podataka o primalji i sl. Podatci o primaljama dostavljani su uredno, a uz skupne podatke, ponekad bi se kratkim dopisom javljale promjene koje su nastupile kroz mjesec ili godinu dana.

7. Školovanje primalja

Središnja ustanova za obrazovanje primalja u Hrvatskoj bilo je Primaljsko učilište u Zagrebu, koje je kao Kraljevsko zemaljsko primaljsko učilište osnovano još za bano-

⁴³ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 11030-Z-1943, kut. 53. Društvo primalja NDH u Zagrebu, dodjela savjetnika u društveni rad.

vanja Ivana Mažuranića 1877. godine.⁴⁴ Do 1920. godine nalazilo se u Ilici 83, a potom je preseljeno u Petrovu ulicu. Tijekom NDH Učilište je nastavilo sa svojim radom, a nadzirali su ga Ministarstvo zdravstva (Glavno ravnateljstvo za zdravstvo) i Ministarstvo narodne prosvjete. U jesen 1941. osnovane su još dvije škole za civilno bolničko osoblje, u Državnoj bolnici Zagreb (danas KB »Sveti Duh«) i u Bolnici za živčane i duševne bolesti u Vrapču, kako bi se u bolnicama osposobio dovoljan broj osoblja.⁴⁵

Osim diploma Primaljskog učilišta u Zagrebu, u razdoblju od 1941. do 1945. godine priznavale su se i diplome primaljskih škola u Ljubljani, Zadru (djelovala je do 1918), Beču, Pečuhu, Grazu, Tübingenu, Darmstadtu itd. Primalje koje su radile na području Bosne i Hercegovine imale su završene škole u Beogradu, Zadru, Segedinu, Ljubljani i Beču, a jedna je primalja diplomirala u Kijevu na Rodovspomogateljnoj školi.⁴⁶

Za upis u primaljsku školu (Primaljsko učilište), bilo je potrebno završiti najmanje četiri razreda pučke škole.⁴⁷ Gotovo sve prijavljene učenice u razdoblju od 1941. do 1945. godine imale su završena četiri razreda pučke škole.⁴⁸ Tako je u razdoblju od 1940. do 1941. godine na Primaljskom učilištu u Zagrebu diplomirala 41 primalja. U popisu učenica koje su završile primaljski tečaj u godini 1940/41. nalaze se podatci o polaznicama (udana/neudana, boravište, godina rođenja) koje su diplomirale na Primaljskom učilištu u Zagrebu.⁴⁹

Svake se godine putem javnoga poziva u *Narodnim novinama* raspisivao Natječaj za primitak učenica u babičku (primaljsku) školu. Godišnji se natječaj običavao raspisivati za određeni broj učenica (obično njih pedesetak). Uspostavom NDH prvi primaljski tečaj započeo je u listopadu 1941. godine. Godine 1942. tečajevi su započeli 1. travnja (ljetni) i 1. studenog (zimski), a trajali su 12 mjeseci. U okružnici iz 1941. godine, kojom se oglašava raspisivanje natječaja za primalje (36117-Z-/1941), stoji: »Molbe za primitak u školu šalju se putem nadležne kotarske oblasti ili gradskog poglavarstva i primaju se kod Ministarstva zdravstva NDH u Zagrebu, samo do uključivo 15. listopada 1941. Molbe, koje poslije toga roka stignu, vratit će se kao ne-

⁴⁴ Habek 2009: 87.

⁴⁵ *Spomen-knjiga* 1942, 189.

⁴⁶ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 23611-Z-1943, kut. 54. Popis primalja na području Velike župe Vrhbosna

⁴⁷ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 78470-Z-1942, kut. 53 Primaljski tečaj za 1943. godinu (okružnica)

⁴⁸ HR-HDA-226.2. MZU GRZ BDH, 4.4. Nadzor rada primalja (1941. – 1945.), kut. 50-57 navedeno je razvidno iz dokumentacije fonda

⁴⁹ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 34495-Z-1944, kut. 57 Popis primalja koje su svršile tečaj 1940. – 1941.

uvažene«. Prednost prilikom prijave na natječaj imale su učenice koje su bile zavičajne u Bosni i Hercegovini, a učenice koje nisu bile zavičajne u BiH, morale su se prilikom prijave na natječaj u svojoj molbi obvezati da će služiti u BiH najmanje tri godine. Upravo zbog takvih uvjeta mnoge su kandidatkinje u svojim prijavama na natječaj za primaljsku školu navodile da su siromašnoga stanja i da se obvezuju služiti tri godine u BiH. Kandidatkinje su molbi morale priložiti i ostalu dokumentaciju: 1. svjedodžbu da nisu mlađe od 24 ni starije od 28 godina, 2. svjedodžbu nadležnih općina, da su dobrog vladanja, 3. odobrenje muža, ako su udane, odnosno oca ako nisu udane, a rješenje duhovih i građanskih sudova, ako su rastavljene, 4. svjedodžbu da su završile najmanje četiri razreda osnovne škole, 5. liječničku svjedodžbu da su tjelesno i duševno zdrave, da nisu trudne i da su sposobne za obavljanje primaljskog poziva.⁵⁰

Naravno, bilo je slučajeva da se na natječaj jave djevojke mlađe od 24 i starije od 28 godina, zbog čega su im molbe u velikom broju slučajeva bile odbijane. Ponekad su ove kandidatkinje u svojim molbama pokušavale objasniti zbog čega bi unatoč svojoj dobi trebale biti primljene. Primjerice, u prijavi Anđele Okraš stoji: »U namjeri osiguranja egzistencije svoje, kao i svojega muža Ivana Orkaša, koji je kao što je to prilogom potkrijepljeno onesposobljen, radi bolesti na 75% za ili rad i privredu, obraća se naslovu Anđela Orkaš, 22 godine stara, općina Okučani, da ju se primi u babičku školu, odnosno tečaj, koji počinje 1. travnja 1943. godine i traje 12 mjeseci, kako bi po završetku istoga mogla osigurati svoju budućnost, kao i budućnost svoga muža«. Kao prilog molbi navela je dokaz svoga imovnog stanja – izdanog od porezne uprave u Novoj Gradiški.⁵¹

Neke od kandidatkinja koje su se javljale na tečaj u svojim su molbama navodile i svoje političko opredjeljenje – radilo se o mladim ženama koje su bile članice Ženske loze ustaškog pokreta ili mladeži Ženske loze, a jedna od njih bila je i Jelena Vukadin, stara 20 godina, koja je u vrijeme podnošenja prijave bila zaposlena kao bolničarka hrvatskoga Crvenoga križa kod Zavoda za suzbijanje endemijskog sifilisa, u ambulanti u Bugojnom. Kandidatkinja je imala zvanje sestre bolničarke, a u molbi je navela da je šest mjeseci radila na suzbijanju pjegavca u BiH na području kotara Bugojno i među izbjeglicama, dok se i sama nije razboljela od pjegavca. Također je navela da je služila kao bolničarka kod previjanja rana ranjenicima koji su stradali u borbama protiv odmetnika (partizana). U kratku opisu tijeka svoje službe, u molbi navodi da od osnutka stožera Ženske loze ustaške mladeži u Bugojnu u istome obnaša dužnost dužnosnice za zdravstvo. U rješenju Glavnoga ravnateljstva za zdravstvo

⁵⁰ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 36117-Z-1941, kut. 50. Natječaj za primitak novih učenica u Primaljsko učilište u Zagrebu.

⁵¹ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 21603-Z-1943, kut. 54. Molba za prijem na primaljski tečaj za 1943. godinu.

stoji da joj se molba odbija jer ne uvažava sve uvjete za ispunjavanje natječaja, tj. premlada je.⁵² Uz mlade djevojke, na primaljski tečaj javljale su se i starije žene, primjerice Anda Nerolić iz Dicma (Sinj), stara 34 godine, koja je 1942. podnijela molbu za primitak na primaljski tečaj. Molba joj je također odbijena, kao i Ani Mihaljević iz Erduta, koja je rođena 1908. godine, te ostalim kandidatkinjama.

Primljene kandidatkinje koje su bile siromašnoga stanja školovale su se o trošku općine ili države. Učenice čije su školovanje plaćala samoupravna tijela (gradovi i općine) vodile su se kao učenice koje se financiraju iz vlastitih sredstava. O državnom trošku plaćane su samo one učenice koje su kao dokaz priložile svjedodžbu poreznog ureda ili potvrdu općine da su siromašne te da ne mogu plaćati svoje školovanje.

Učenice koje su se školovale o državnom trošku imale su osiguran stan i hranu u školi, a one koje su se školovale o svom trošku morale su same plaćati i stan i hranu. Ovi su troškovi 1941. iznosili 650 kuna, a 1942. 1800 kuna, i plaćali su se unaprijed.⁵³ Školski pribor, učila i potrebno rublje plaćale su sve učenice u mjesečnim obrocima. Cijena pribora je 1942. iznosila 4500 kuna.⁵⁴ Vrlo siromašne i marljive učenice koje su se školovale o državnom trošku bile su oslobođene od plaćanja. Primjerice, Anka Šteović, polaznica tečaja 1941. godine, nije imala novca za kupnju primaljske torbe, pa je njezin otac podnio pisanu molbu da se njegovoj kćeri osigura besplatan primaljski pribor, što je i odobreno.⁵⁵ Poslije, 1944. godine bila je zaposlena kao ugovorni službenik općinska primalja.⁵⁶

Prilikom stupanja na primaljski tečaj, polaznice su bile obvezne polagati prijavni ispit kod Primaljskog učilišta u Zagrebu. Povjerenstvo je bilo sastavljeno od upravitelja Primaljskoga učilišta primarijusa dr. Andrije Selestrina i profesora koji su radili na Učilištu te izaslanika Glavnoga ravnateljstva za zdravstvo, zdravstvenoga savjetnika dr. Ive Raca.⁵⁷ Kandidatkinje koje su prošle testiranje bile su primljene.

---

⁵² HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 18706-Z-1943, kut. 54. Prijem na primaljski tečaj za 1943. godinu.

⁵³ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 36117-Z-1941, kut. 50. Natječaj za primitak novih učenica u Primaljsko učilište u Zagrebu.

⁵⁴ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 78470/1942, kut. 248. Nabava primaljskom pribora za Primaljsko učilište u Zagrebu

⁵⁵ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 32667-Z-1941, kut. 50.

⁵⁶ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 10592/44, kut. 56. Općinska primalja ugovorni službenik, doznaka beriva.

⁵⁷ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 15416-Z-1943, kut. 53. Navedeno doznajemo iz spisa, kojim se Primaljsko učilište u Zagrebu obraća MZU GRZ da za prijavni ispit za kandidatkinje, koji će se održati 30. i 31. ožujka 1943. godine pošalje svog predstavnika.

Pohađale su primaljsku školu prema udžbeniku dr. Franje Dursta i dobivale primaljske instrumente prema naputku za primalje iz 1927. godine.⁵⁸

Primalje su u sklopu tečaja imale teorijski i praktičan dio, a tijekom školovanja dobile su primaljsku torbicu s priborom. Jedan od teorijskih predmeta bila je higijena, koji se predavao redovito tijekom svakoga tečaja i trajao ukupno 48 sati. Nastavni program predmeta uključivao je opće pojmove o higijeni, a cilj mu je bio upoznati primalje s važnosti higijene te ih naučiti poštovati stroge higijenske standarde. Predavanja su trajala po jedan sat, a praktičan je rad obavljan pod nadzorom zavodskih primalja.

Primaljska je torba, među ostalim, sadržavala sljedeći pribor:

- 1 metalna kaseta 315×175×75×120 mm od mjedi poniklovana, s ručkama i uloškom za instrumente,
- 1 par gumenih rukavica, 1 komad gumiranog platna crvene boje (vel. 60×80 cm),
- 2 nastavka za klistir,
- 1 Nelatonkateter Charr 16,
- 1 škare za nokte (nadomještene zavijenim kirurškim škarama 13 cm dužine),
- 1 turpija za nokte,
- 1 škare za pupak,
- 1 metalni kateter za žene,
- 1 maksimal termometar ispitivani u papirnatom tuljku,
- 2 staklene cijevi s otvorom na strani za ispiranje vagine s gumenim nastavkom,
- metalna kutijica za pupčanu vrpcu,
- kliješta za vađenje steriliziranih instrumenata,
- četka za čišćenje cijevi,
- toplomjer za kupke 20 cm dužine,
- crpaljka za mlijeko s gumenim balonom,
- kanta od bijelog emajla,
- staklene bočice s natpisom Sofol 5%,
- Alkohol 70%,
- Lizol-otrov,
- 100 g vate,
- 1 ručnik,
- 2 četke za pranje ruku,
- kožna torba itd.⁵⁹

⁵⁸ Dugački 2003: 83.

⁵⁹ HR-HAD-226. MZU GRZ NDH, 38169-Z-1943, kut. 50. Primaljsko učilište u Zagrebu, narodžba primaljskih torbica sa oruđem.

Uz pribor, polaznice su dobivale i knjižicu za evidentiranje poroda. Po završetku tečaja kandidatkinje su pristupale ispitu, a komisiju su činili predstavnik – zdravstveni savjetnik GRZ-a i tri profesora Primaljskoga učilišta. Nakon položenoga ispita kandidatkinje su dobivale diplomu i primaljsku značku te stručno zvanje diplomirane primalje.⁶⁰

Primalje koje su diplomirale prije 1941. godine bile su obvezne ponovno obnoviti stečene diplome. Stoga su bile obvezne polaziti opetovani primaljski tečaj na Primaljskom učilištu u Zagrebu u trajanju od šest mjeseci. Izvješće o organizaciji (predavanjima) i broju polaznica opetovanoga primaljskog tečaja slano je u Ministarstvo. Ovaj tečaj vodio je prof. prim. Selestrin, upravitelj Učilišta, a uključivao je predavanja iz teorije i prakse. Praktični dio predavanja odnosio se na praksu u radaoni i odjeljenju za babinjače.⁶¹

Vlast je nastojala skupiti što je više moguće polaznica Primaljskoga učilišta, ali i popularizirati i izgraditi povjerenje javnosti u njihov rad, posebice u zaostalim sredinama. Tako je primjerice 1945. Državni slikopisni zavod »Hrvatski slikopis« – Croatia film poslao molbu Glavnom ravnateljstvu za zdravstvo za dozvolu snimanja Primaljskoga učilišta u Zagrebu za *Hrvatski slikopisni tjednik*. Uz pristanak voditelja Učilišta, primarijusa Milana Bergera, molba je odobrena.⁶²

8. Primalje i zakonska regulacija pobačaja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Obitelji kao osnovnoj društvenoj jedinici u ustaškoj ideologiji posvećena je velika pažnja. Prema ideološkom pogledu na obitelj u njoj se rađa, odgaja i čuva čista nacija. Ideolozi ustaškoga pokreta tako navode da je zdrava obitelj »ugaoni kamen svakog naroda, najsigurniji čuvar običaja i žarište prave vjere«.⁶³ U obitelji osobito važnu ulogu imaju majke, koje obavljaju svetu dužnost svake žene, a to je rađanje i odgoj djece u duhu ustaških načela. Majka simbolizira »svetinju i čuvaricu Hrvata« i »klesar[a] značaja čudoredne vrijednosti i cijele hrvatske obitelji«.⁶⁴ Kako bi se očuvala obitelj, potaknuo natalitet i na taj način čudoredno zaštitilo buduće hrvatske majke, nastala je *društvena* zaštita majki i djece, i to u okviru Ministarstva zdravstva,

⁶⁰ Fischinger, Fischinger, Fišinger 2020, 319.

⁶¹ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 22167/1943, kut. 54. Izvještaj o radu opetovanog tečaja primalja za 1943

⁶² HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, 3075-Z-1945, kut. 57.

⁶³ Jelinić 2018: 71.

⁶⁴ Ibid.: 79.

kao zdravstvena politika, i Ministarstva udružbe, kao društvena (društvozna) politika.⁶⁵

U *Spomen-knjizi NDH* navodi se da »društvozna briga za obitelj uključuje nužno u sebi i društvoznu brigu oko djece i mladeži. Sačuvati djeci obiteljsko ognjište znači pružiti im najveću moguću društvoznu zaštitu«. ⁶⁶ Posebna pozornost pri likom »društvozne« zaštite bila je skrb o maloj djeci, a važno je bilo osigurati urednu trudnoću, porođaj, brigu i adekvatan odgoj: »Društvozna zaštita djece počinje još prije rođenja društvoznom zaštitom ugrožene buduće majke. Poznata je činjenica, da je postotak smrtnosti kod nezakonite djece mnogo veći nego kod zakonite djece, a jednako veći kod djece siromašnih i neposvećenih roditelja, nego li kod gospodarstveno osiguranih i posvećenih«. ⁶⁷

Ministarstvo je radilo i na obrazovnom planu po pitanju promocije štetnosti pobačaja, tako da je u kolovozu 1942. godine organizirana »Izložba protiv pometnuća« u Osijeku, koju je financiralo Ministarstvo zdravstva u suradnji s Domom narodnoga zdravlja u Osijeku. U sklopu izložbe dijeljene su brošure, letci, plakati i knjige na temu »Majka i dijete«, »Naša hrana« itd. ⁶⁸ Ova ili slične izložbe vjerojatno su bile organizirane i u drugim gradovima.

Navedeno je trebalo biti postignuto provedbom represivnih zakonskih propisa poput *Zakonske odredbe o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda*, 3. članak koji je zabranjivao spolno općenje između osoba arijske krvi i Židova, ali isto tako i propisima Ministarstva zdravstva, konkretno *Zakonskom odredbom o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće* iz lipnja 1941. godine, te izmjenom i dopunom iste. ⁶⁹ Kako za vrijeme postojanja NDH nije donesen novi kazneni zakon, na snazi je ostao Krivični zakonik od 27. siječnja 1929. godine, koji je, što se pobačaja tiče, bio prilagođen i nadopunjen u skladu s ideologijom ustaškoga pokreta. ⁷⁰ Kao i za vrijeme Kraljevine, pobačaj je u NDH bio smatran kaznenim djelom, no zakonom predviđena kazna više nije bila kazna zatvora do tri godine (prema članku 171), nego se predviđala smrtna kazna ili doživotna tamnica za svakoga tko učini pobačaj ili

⁶⁵ Važno je napomenuti da je zdravstvena zaštita majki i djece nastala kao zdravstvena zaštita još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u okviru Savske Banovine. Odjela za socijalnu politiku i narodno zdravlje, tako je 1930. godine donesen Pravilnik o djelokrugu za zdravstvenu zaštitu matera i djece od 16. svibnja 1930.

⁶⁶ *Spomen-knjiga* 1942, 336.

⁶⁷ *Ibid.*, 336.

⁶⁸ HR-HDA-226.2 MZU GRZ NDH, 10831/1942, kut. 239. Popis prodanog i besplatno podijeljenog promidžbenog materijala na Izložbi protiv pometnuća

⁶⁹ Zakonskom odredbom o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće. NN 49/1941; NN 115/1941; Bitunjac 2023, 83.

⁷⁰ Jelinić 2018: 73.

pomogne drugome učiniti pobačaj, a »ako je to učinio liječnik, ljekarnik, primalja (babica) ili osoba, koja je već bila osuđena zbog kojega djela iz §§-a 171. do 183. ili koja je ponovno učinila koje od tih djela, kaznit će se smrću.«⁷¹ Prema promjeni i dopuni *Zakona o pobačaju*, svaka je primalja (ili liječnik) bila obvezna prijaviti slučaj »pometnuća« Ministarstvu zdravstva, bez obzira o kojem se tipu pobačaja radilo.⁷²

Nadzor nad pobačajima obavljalo je Ministarstvo zdravstva (Glavno ravnateljstvo za zdravstvo) preko kotarskih liječnika, koji su bili nadređeni liječnicima u općinama i gradovima (gradski fizici), a liječnici ostalom zdravstvenom osoblju (primalje, sestre pomoćnice, zdravstveni pomoćnici, ljekarnici itd.). U svrhu nadzora nad pobačajima Ministarstvo zdravstva osnovalo je povjerenstvo koje je obavljalo ginekološke preglede žena za koje se sumnjalo da su dale učiniti »pometnuće« ili su to planirale. Također su pregledavane i žene koje su trebale obaviti i medicinski opravdano »pometnuće«, koje se obavljalo jedino u slučajevima kada je postojala neposredna opasnost za život trudne žene, a moralo se obaviti prema svim propisima liječničke znanosti, i to isključivo u javnim bolnicama.⁷³ Prema Zakonu, povjerenstvo je trebalo sastaviti zapisnik u kojem je bilo naveden dan i mjesto pregleda bolesnice, ime i prezime, bračno stanje, stalež, zanimanje, stan i mjesto prebivanja, koliko je puta do tada rodila ili »pometnula« i kada, koliko ima žive djece, a koliko ih je umrlo i od čega, točna anamneza itd. Zapisnik se sastavljao u dva primjerka, a potpisivali su ga svi članovi povjerenstva. Jedan je primjerak ostajao u povjerljivoj pisarni bolnice, a drugi je slan u Ministarstvo zdravstva kao povjerljiv spis, isprva u Ured ministra zdravstva, a nakon 1942. godine i prvog preustroja Ministarstva zdravstva u Odjel za zdravstvo.⁷⁴

Zanimljiv primjer predstavlja slučaj pobačaja djeteta Danice Sobol.⁷⁵ Mještalin Stenjevca Viktor Poljak prijavio je dr. Stanka Pinjuha, liječnika iz Stenjeva, tvrdeći u prijavi da je Pinjuh pomogao Danici Sabol pobaciti dijete. Poljak čak ističe da je optuženi liječnik bio starješina Jugosokola, da prima mito i da maltretira mještane. U svome je pismu naveo kako je optužena Danica Sabol udovica koja živi u konku-

⁷¹ ZZN 1941., br. 229: 172. (prijeće pometnuće – *abortus imminens*, započeto pometnuće – *a. incipiens*, pometnuće u tečaju – *a. in tractu*, nedovršeno pometnuće – *a. incompletus*).

⁷² ZZN 1941, br. 618: 509.

⁷³ Ibid. U Zakonskoj odredbi o promjeni i nadopuni zakonske odredbe o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće br. LXXXIII-149-Z. p. 1941 od 10 lipnja 1941. stoji da se medicinski dozvoljeno pometnuće može izvršiti samo u »javnim bolnicama u Banja Luci, Dubrovniku, Gospiću, Osijeku, Sarajevu i Zagrebu, a ni u kojem slučaju ambulantno«.

⁷⁴ HR-HDA-226.2. MZU GRZ NDH, kutije 174-181, dokumentacijska cjelina 2.6.6. Praćenje i nadzor nad pobačajima (1941. – 1945.), sadrži 8 kutija arhivskog gradiva, tijekom rada na gradivu ustanovljena je navedena promjena.

⁷⁵ HR-HDA-226. MZU GRZ, 4936-Z-1945, kut. 181. Prijava pometnuća

binatu sa Stjepanom Bizekom, s kojim je i zaniijela, a da je potom uz pomoć dr. Pinjaha pobacila dijete kada je već bila četiri do pet mjeseci trudna. U ovom slučaju nadležnim se pokazao Ratni sud Poglavnikova tjelesnog zdruga (P.T.S.) u Zagrebu jer je dr. Stanko Pinjuh u to vrijeme bio pripadnik P.T.S.-a. Poljakova je prijava odbijena jer je stručnim pregledom ustanovljeno da je pobačaj bio spontan.

Kod organiziranoga obavljanja »pometnuća« posebna pozornost posvećivala se primaljama, koje su bile pod upravnim nadzorom Ministarstva zdravstva ili gradskih fizikata. Ponekad su u iskazima primalja za pojedinu kotarsku oblast, grad ili općinu bilježene napomene o prijavljenim obavljenim ili neobavljenim »pometnućima«. Upravo zbog dobra poznavanja ženskih reproduktivnih organa neke su primalje znale obaviti tajna »pometnuća«. Često je razlog tomu bila i loša plaćenost primalja, a obavljanje pobačaja predstavljalo je dodatni izvor zarade. Dokaz da se navedena praksa nije promijenila ni usprkos strogim zakonima u NDH primjer je predmeta iz Kotarske oblasti Ilok koji se odnosi na Status primalja, u kojemu kotarski liječnik traži Ministarstvo zdravstva da poveća plaće primaljama na području te kotarske oblasti, navodeći: »Slaba plaća primalja jest jedan povod više za poduzimanje protupropisnog pometnuća – unatoč strogih kazna!«⁷⁶

Pritom su primalje znale biti i uhvaćene tj. prijavljene, a razlozi prijava najčešće su bili subjektivni. Ponekad se radilo o rivalstvu između dviju primalja unutar neke općine ili grada, a katkad bi ih iz profesionalnih ili osobnih razloga prijavio liječnik. U slučaju da je trudnica zbog komplikacija prilikom pobačaja morala biti smještena u bolnicu, prijavu bi podnio nadležan liječnik u bolnici.

Premda u zakonskoj odredbi o kažnjavanju »pometnuća« stoji da se ono kažnjava smrtnom kaznom, u praksi to nije uvijek bilo tako. Primjerice, primalja Magdalena K. iz Koprivnice, namještena kao privatna primalja u gradu Koprivnici, osuđena je na kaznu strogoga zatvora u trajanju od pet mjeseci zbog učinjenoga »pometnuća«.⁷⁷ Zanimljiv je slučaj ranije osuđene primalje Eve Korevljević, koja moli Ministarstvo zdravstva odobrenje za obavljanje privatne primaljske prakse u općini Bošnjaci. U dopisu se navodi da je »do skora bila u uzama Sudbenog stola radi osumnjičenja za izvršeno pometnuće«. I Općinsko poglavarstvo Bošnjaci, kotar Županja, izjasnilo se o obavljanju privatne službe Eve Korevljević: »Ova općina je mišljenja da se istoj ne dozvoli vršenje primaljske prakse na području ove općine jer je ista od strane žitelja sela Bošnjaci bila optužena za previsoko ubiranje babičkih pristojbi, a za pokušaj pobačaja i zbog toga je ista bila u istražnom zatvoru kod Sudbenog stola u Osijeku.«⁷⁸

⁷⁶ HR-HDA-226. MZU GRZ, 53565-Z-1941, kut. 50. Primalja podaci za Kotarska oblast Ilok.

⁷⁷ HR-HDA-226. MZU GRZ, 9051-Z-1942, kut. 51. Primalja podaci za gradsko poglavarstvo Koprivnica.

⁷⁸ HR-HDA-226. MZU GRU, 62292-Z-1942, kut. 52. Moli namještenje kao primalja.

Strogo praćenje primalja u pogledu obavljanja pobačaja bilo je na mjesečnoj razini evidentirano u iskazima (»Primalja podatci«) gradova, općina i kotara. U nji-
ma, uz promjene među primaljama, stoji i obavijest o tome je li koja primalja izvršila
pobačaj i je li kažnjavana zbog počinjenja toga kaznenog djela. Primjer je izvještaj
Gradskoga poglavarstva Nova Gradiška Ministarstvu zdravstva u kojemu stoji da u
Novoj Gradiški ni jedna primalja s područja grada nije službeno kažnjena radi poba-
čaja.⁷⁹

Primalje su prema *Uputstvima za babice* bile obvezne prijaviti smrt ili »pomet-
nuće«, a u razdoblju NDH prijavljivale su ga Glavnom ravnateljstvu za zdravstvo.
Kako bi pravovremeno obavijestile vlasti o mogućem obavljenom pobačaju, imale su
pripremljenu tiskanice »Prijava o pometnuću«, koju su ispunjavale i slale u Mini-
starstvo. Primjerice, općinska primalja Mara Bugeza iz Bosanskog Novog zatražila
je 1943. da joj se pošalju tiskanice za prijavu »pometnuća«. Glavno ravnateljstvo joj u
svome odgovoru navodi i šalje deset tiskanica.⁸⁰

Nisu samo primalje bile te koje su mogle biti optužene za obavljanje ili poma-
ganje kod pobačaja. Često su bile kažnjavane i kućanice, poljodjelke i dr. Tako na
primjer pronalazimo da je u ženskoj kaznionici u Požegi između 1942. i 1944. eviden-
tirano osam kažnjenica koje su bile optužene za zločin »pometnuća« ili poticanja
»pometnuća«.⁸¹ Sačuvani dosjei kaznionice u Požegi svjedoče da se uglavnom radilo
o kućanicama i poljodjerkama. Međutim, u jednom dosjeu u presudi doznajemo da
je u kazneno djelo nagovaranja na pobačaj bila uključena i primalja Katarina Fošnar
iz Zagreba.⁸² Kažnjena je Vera Dragić, stara 31 godinu, iz Zagreba, udana, bez djece,
a optužena je za nagovaranje svoje kućne pomoćnice Ruže Ujdenice na »pometnu-
će« djeteta koje je dobila s Rudolfom Magašem. Ruža se na to zajedno s Rudolfom
Magašem javila primalji Katarini Fošar da joj pomogne pobaciti uz dogovorenu na-
gradu od 800 kuna. Primalja je odbila obaviti »pometnuće«, no, kako doznajemo iz
predmeta, dogovorila se s Ružom Ujdenice da će ova reći gazdarici da je pobacila, a
da će primalja zadržati novac. Sve skupa završilo je tako da je Vera Dragić osuđena
na kaznu teške tamnice u kaznionici u Slavonskoj Požegi, a Ruža Ujdenice rodila je
dijete, dokazavši time da pometnuće nije bilo obavljeno pa su odbačene optužbe pro-
tiv nje. Ostali primjeri odnose se na žene koje su uglavnom bile kućanice te su nasto-
jale na taj način zaraditi.

⁷⁹ HR-HDA-226. MZU GRZ, 64889-Z-1941, kut. 52. Primalja podaci za gradsko poglavarstvo
Nova Gradiška.

⁸⁰ HR-HDA-226. MZU GRZ, 39065-Z-1943, kut. 55 Primalja u Bosanskom Novom, moli tiska-
nice prijava pometnuća.

⁸¹ Jura 2013: 497

⁸² HR-HDA-418. Ženska kaznionica Slavonska Požega, kut. 1, dosjei kažnjenica od A-Ž.

Tako je primjerice Anka Bobinec optužena za nagovaranje i pokušaj pobačaja, u suradnji sa sestrom Slavom Sever, trudnice Ane Ključar. Naknada za obavljeni čin bila je stanovita količina krumpira. Odluku o kazni donio je pokretni prijeviki sud u Zagrebu 1942. godine, određivši isprva smrtnu kaznu strijeljanjem, no Poglavnikovim pomilovanjem kazna je promijenjena u kaznu desetogodišnje tamnice. Sličan je slučaj bio i s kažnjenicom Matildom Jelinek, koja je optužena za obavljanje pobačaja i primanje novčane naknade od 300 kuna. Prijeviki sud u Sarajevu osudio ju je na smrtnu kaznu, no kazna joj je pomilovanjem ublažena na kaznu doživotne teške tamnice.⁸³

9. Zaključak

Regulacija primaljstva i primaljske službe u NDH još se uvijek oslanjala na ranije zakonske regulative. Premda su ciljevi na planu provedbe zdravstvene politike, prvenstveno javnoga zdravstva, a samim time i primaljske službe bili ambiciozni, kroz čitavo to razdoblje vlasti nisu donijele cjelovit zakon o primaljama. Napravljene su tek manje izmjene zakonskoga okvira primaljske službe, kojima se nastojalo doskočiti već postojećim i novonastalim problemima.

Premda je režim nastojao na sve načine nadzirati rad primalja, očiti nedostatak kvalificiranoga zdravstvenog osoblja u ratnim prilikama dovodio je do toga da su primalje često obavljale i bolničarsku praksu, brinule o ranjenicima i obratno. Pritom je važno napomenuti da su nakon proglašenja NDH nastupile i promjene u sastavu primaljskoga osoblja. Primalje pravoslavke i Židovke ostajale su bez posla i više nisu zapošljavane, što je također moralo dovesti do nestabilnosti u sustavu zdravstvene i primaljske skrbi. Primalje koje su dodjeljivane u službu kod uzadruženih zdravstvenih općina dobivale su status državnih službenica, što ih je stavljalo u znatno bolji položaj u odnosu na gradske, općinske, bolničke i privatne primalje jer su bile bolje plaćene i imale su pravo na državnu imovinu.

Za vrijeme NDH s radom je nastavilo i Primaljsko učilište u Zagrebu, s time da primaljski tečaj više nisu mogle polaziti pravoslavke i Židovke. Prednost kod upisa imale su kandidatkinje iz Bosne i Hercegovine, a po završetku školovanja diplomirane primalje bile su obvezne tri godine obavljati službu u BiH. Također, kod zapošljavanja su uz diplome hrvatskih učilišta (u Zagrebu i ranije u Zadru) važile diplome država saveznica sila Osovine i NDH.

Na primaljsku se službu uvelike odrazila i promjena u kaznenom zakonu, konkretno u vezi s kažnjavanjem pobačaja. Naime, kazna za obavljanje ovoga čina, odnosno pomaganje pri obavljanju, znatno je pooštrena. Počiniteljima je prijetila

⁸³ Jura 2013, 498, HR-HDA-418. Kaznionica Slavonska Požega, kut. 1, dosjei kažnjenica.

smrtna kazna ili doživotna tamnica. Postupak je vodilo Ministarstvo zdravstva (Glavno ravnateljstvo za zdravstvo). Ako bi za sudjelovanje kod obavljanja pobačaja bila optužena primalja ili liječnik, sastavljalo se stručno povjerenstvo koje bi pregledalo pacijenticu i ispitivalo okrivljene zdravstvene djelatnike.

IZVORI

Hrvatski državni arhiv

podfond HR-HDA-226.2. Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne Države Hrvatske Glavno ravnateljstvo za zdravstvo

fond HR-HDA-418. Ženska kaznionica Slavonska Požega

zbirka HR-HDA-890. Zbirka personalija. Zdravstveni djelatnici

Narodne novine

Naredba o sjedištu, djelokrugu rada i dužnostima primalja. NN 119/1942 od 30. 5. 1942

Zakonske odredbe o imenovanju prve Hrvatske Državne vlade. NN 4/1941

Zakonskom odredbom o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće. NN 49/1941 od 10. lipnja 1941

Zakonska odredba o promjeni i nadopuni zakonske odredbe o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća. NN 115/1941

Zakonska odredba o Državnoj vladi NDH. NN 229/1942

Službeni list

Zakon o zdravstvenim općinama. SL 52-XVIII/1930 od 27. veljače 1930

Uputstva za babice u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. od 27. svibnja 1927. godine

LITERATURA

Bitunjac, Martina. 2023. *Žene i ustaški pokret – Uključenost, sudjelovanje, nepravda*. Zagreb: Srednja Europa.

Bunijevac, Helena, Vladimir Dugački i Stella Fatović-Ferenčić. 1997. *120 godina Škole za primalje u Zagrebu*. Zagreb: Gandalf.

Dugački, Vladimir. 2003. »Ginekologija, porodništvo i primaljstvo između dvaju svjetskih ratova«. *Acta medico-historica Adriatica*, 1 (1): 75–84.

Dugački, Vlatka i Krešimir Regan. 2019. »Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru«. *Studia lexicographica*, 13 (25): 35–74.

Fischinger, Janez, Duša Fischinger i Aleš Fišinger. 2020. »Bages/pins of nursing and midwifery schools in Slovenia from 1925 until early 1980s«. *Acta medico-historica Adriatica*, 18 (2): 317–336.

Fureš, Rajko. 2016. *Ivan Krstitelj Lalangue otac medicinske stručne literature na hrvatskom jeziku i hrvatskog primaljstva*. Zagreb: Medicinska naklada.

Habek, Dubravko. 2009. »Kraljevsko zemaljsko primaljsko učilište i zemaljsko rodilište u Zagrebu, 1894. – 1895. godine«. *Gynaecologia et Perinatologia*, 18 (2): 87–89.

Jura, Ana. 2013. »Ženska kaznionica u Požegi za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1944.)«. *Časopis za suvremenu povijest*, 3: 485–508.

- Krešić, Mirela i Monika Rakitičan. 2015. »Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876. – 1918. Zakonodavni okvir ustroja primaljske službe«. *Historijski zbornik*, 68 (2): 277–295.
- Landikušić, Rafael. 1942. *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb
- Mikulec, Marko i Dubravko Habek. 2022. »Rodilište u Zakladnoj bolnici na Rebru 1942. – 1946.«. *Acta medico-historica Adriatica*, 20 (2): 237–249.
- Pećina, Marko i Marijan Klarica. 2017. *Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1917. – 2017*. Zagreb.
- Piasek, Gustav. 1994. »Primalje i primaljstvo Varaždina u drugoj polovici osamnaestog i u devetnaestom stoljeću«. *Varaždinski godišnjak*, 1: 131–135.
- Porter, Dorothy. 1999. *Health, civilization and the state, a history of public health from ancient to modern times*. London: Routledge.
- Puljizević, Kristina. 2016. *U ženskim rukama. Primalje i porodaj u Dubrovniku (1815. – 1918.)*. HAZU Zavod za povijesne znanosti Dubrovnik.
- Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske*. 1942. Zagreb: Državni izvještajni i promičbeni ured u Zagrebu.
- Zbornik zakona i naredbi 1941*, svezak I–XXXVII, godište II., br. 122, »Naredba o pristojbama za primaljske poslove«.
- Zbornik zakona i naredbi 1941*, svezak I–XXXVII, godište II., br. 287, »Zakonska odredba o ovlaštenju ministra zdravstva, da na teret državnog proračuna prima u službu primalje«.
- Zbornik zakona i naredbi 1941*, svezak I–XXXVII, godište II., br. 626, »Naredba o sjedištu, djelokrugu i dužnostima primalja koje se imenuju na teret državnog proračuna za područje uzadruženih zdravstvenih općina«.
- Zbornik zakona i naredbi 1941*, br. 618: 508. U Zakonskoj odredbi o promjeni i nadopuni zakonske odredbe o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće.

MIDWIVES AND MIDWIFERY IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

Ivana Marinović Knezac

Croatian State Archives, Zagreb

imarinovic@arhiv.hr

ABSTRACT: This paper analyses the organisation of midwifery services and the position of midwives in the Independent State of Croatia from 1941 to 1945. Based on archival material from the Croatian State Archives, legal regulations, official publications, and relevant literature, the study examines the legislative framework governing midwifery services, the education and employment of midwives, and the everyday challenges of working under wartime conditions. Special attention is devoted to the continuity of legal regulations inherited from the Kingdom of Yugoslavia, as well as to the adjustments implemented in accordance with the policies of the Ustasha regime across the entire territory of the Independent State of Croatia. Midwives had their own professional association: the Midwives' Association of the Banate of Croatia was renamed the Society of Midwives of the Independent State of Croatia in Zagreb. The Society operated under the supervision of the Ministry of Health, to which it regularly submitted reports on its activities. The paper highlights contemporary perceptions of midwifery as an exclusively female profession within the healthcare system, which nonetheless held vital importance within the framework of Ustasha principles. A well-organised midwifery service was expected to reduce high infant and maternal mortality rates and to serve as a foundation for the realisation of a larger and stronger nation. Particular emphasis was placed on the family as the basic unit of society, as, according to the prevailing ideological view, it was within the family that a »pure« nation was born, raised, and preserved. Support for the development of midwifery is evident in state-funded education for rural girls, including accommodation and provisions at the Midwifery School in Zagreb, as well as assistance in securing appropriate employment. The paper also emphasises key challenges, including staff shortages—especially as Orthodox Christian and Jewish midwives were permanently dismissed from service—difficult working conditions due to wartime shortages of qualified medical personnel, and the frequent necessity for midwives to perform nursing duties in addition to their regular work. Low wages further contributed to the situation, leading some midwives to perform abortions clandestinely for payment, thereby exposing themselves to penalties that were significantly harsher than those during the period of the Kingdom of Yugoslavia.

Keywords: midwife; midwifery; healthcare; nursing; Independent State of Croatia; Croatia; childbirth

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje 4.0 međunarodna (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Sadržaj se smije umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti, prerađivati i koristiti u bilo koju svrhu, uz obavezno navođenje autorstva i izvora.